

УДК 7:748.5(4-011/-015+477)"18–20"

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.2.8>**Одрехівський Роман Васильович,**

доктор мистецтвознавства, професор,

професор кафедри хореографії та мистецтвознавства

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

ORCID ID: 0000-0003-3581-4103

odre2010@ukr.net

Аметова Ліля Маметівна,

кандидат мистецтвознавства

ORCID ID: 0000-0001-8785-8701

lilya-ametova@ukr.net

ПАЦЬОРКИ У ХУДОЖНЬОМУ СКЛІ ТА ЯК ПРИКРАСИ ГУЦУЛЬСЬКИХ РІЗЬБЛЕНИХ ВИРОБІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧ

Мета статті – проаналізувати особливості використання терміну «пацьорки» у дереворізьбленні та художньому склі України з огляду на побутування виробів з інкрустацією та окремих традиційних прикрас із такою назвою. Розглянуто походження означеної дефініції, поширення застосовування цього номена у виробках українських майстрів Гуцульщини, що експонували їх у Кракові та на виставках Австро-Угорщини від кінця ХІХ століття. З'ясовано, що поширення пацьорок варто пов'язувати із набуттям популярності творів з дутих намистин та бісеру у країнах Європи, похідних з італійської Венеції (острів Мурано), а також Чехії, Німеччини й Польщі (центр Судети, інакше Підпровінція Крконоше-Єсеня у північно-східній Богемії, північній Моравії й Сілезії Чехії, південно-східній Саксонії Німеччини, Опольському та нижньосілезькому воєводствах Польщі). Уточнено семантичне поле лексем «пацьор», «пацьора», «пацьорки», «пацірки», «паціюрки» відповідно до визначення з Словника української мови Бориса Грінченка. Розкрито використання бісеринок в інкрустації виробів художнього дереворізьблення Гуцульщини й специфіки використання намистинок з дутого скла в українській традиційній носії західних областей України. Унаочнено поширення введення скляних і пластикових елементів в техніці інкрустації до оздоблення дерев'яних творів Гуцульщини початку ХХІ сторіччя (шкатулок, топірців тощо). Охарактеризовано походження традиції прикрашання скляними кульками і гірляндами з дутих «пацьоринок» різдвяних деревець. Основна ідея дослідження базується на визначенні суті терміну «пацьорки» та поширенні самостійних виробів й їх елементів у вітчизняному мистецтві західних областей України, насамперед Гуцульщини. Методологія дослідження базується на історико-генетичному, культуротворчому, методі типологізації та мистецтвознавчого аналізу. Серед ключових завдань дослідження варто вказати пошук джерел інспірацій пацьорок в українському декоративно-прикладному мистецтві ХІХ – початку ХХІ століть; уточненні імен провідних майстрів, котрі зверталися до виконання творів цієї групи скляних, або дерев'яних інкрустованих виробів. Наведено приклади класичних взірців творів, що складаються з пацьорок.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, художнє різьблення, сницарство, пацьорки, прикраси, скло, аксесуари, сувеніри, мода, традиції, лускавки, дизайн, проєкт, композиція, традиція, вертеп, Амвросій Ждаха.

Odrekhivskiy Roman, Ametova Lilia. PIECES IN ART GLASS AND AS DECORATIONS OF HUTSUL CARVED PRODUCTS OF THE LATE 19TH – EARLY 21ST CENTURIES

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the use of the term «patsyorki» in woodcarving and art glass of Ukraine in view of the existence of products with inlay and individual traditional decorations with this name. The origin of the specified definition, the spread of the use of this nomen in the products of Ukrainian masters of the Hutsul region, who exhibited them in Krakow and at exhibitions of Austria-Hungary from the end of the 19th century, are considered. It was found that the spread of beads should be associated with the popularity of blown-bead and beadwork in European countries, originating from Italian Venice (Murano Island), as well as the Czech Republic, Germany and Poland (the center of the Sudetenland, otherwise the Krkonoše-Jesenie Subprovince in northeastern Bohemia, northern Moravia and Silesia of the Czech Republic, southeastern Saxony of Germany,

the Opole and Lower Silesian Voivodeships of Poland). The semantic field of the lexemes «pastor», «patsora», «patsorki», «patsirki», «patsyurki» has been clarified in accordance with the definition from the Dictionary of the Ukrainian Language by Boris Grinchenko. The use of beads in the inlay of artistic woodcarving products of the Hutsul region and the specifics of the use of blown-glass beads in Ukrainian traditional costumes of the western regions of Ukraine have been revealed. The spread of the introduction of glass and plastic elements in the inlay technique to the decoration of wooden works of the Hutsul region of the early 21st century (caskets, hatchets, etc.) is illustrated. The origin of the tradition of decorating Christmas trees with glass balls and garlands of blown "balls" is described. The main idea of the study is based on defining the essence of the term «pearls» and the spread of independent products and their elements in the national art of the western regions of Ukraine, primarily the Hutsul region. The research methodology is based on the historical-genetic, cultural-creative, typological method and art-historical analysis. Among the key tasks of the study, it is worth mentioning the search for sources of inspiration for pearls in Ukrainian decorative and applied art of the 19th – early 21st centuries; specifying the names of leading masters who turned to the execution of works of this group of glass or wooden inlaid products. Examples of classical patterns of works consisting of beads are given.

Key words: decorative and applied arts, artistic carving, carving, beads, jewelry, glass, accessories, souvenirs, fashion, traditions, scales, design, project, composition, tradition, nativity scene, Amvrosy Zhdakha.

Постановка проблеми. Поширення терміну «пацьорки» в галузі прикрас зі скла відоме на теренах етнічної України від кінця XVIII сторіччя. Тоді на теренах Гуцульщини та прилеглих землях етнічної України (Покуття, Буковина) почала зароджуватися мода на носіння так званих «писаних пацьорок», цебто венеційських намистин з муранського скла, прикрашених ошатним декором з накручених із скляної пасти візерунків штибу троянд. Хоча власне з-поміж вцілілих взірців у національних строях українців збереглися приклади таких виробів лише від XIX століття.

З часом пацьорками почали називати цяцянки штибу лускавок – прикрас з дутих кульок зі скла, котрі вже вироблялися місцевими майстрами й укладалися у довгі низки. Відсередини XIX століття у Німеччині й надалі Богемії, Моравії тощо з них також робили гірлянди, котрими прикрашали різдвяні деревця, що від кінця XIX сторіччя постачалися до різних країн Європи, у тому числі до Польщі та західноукраїнських земель, котрі перебували під Австро-Угорщиною.

В останній країні, до складу якої в означений час входили окремі наші території, синхронно розповсюдилася мода на інкрустацію скляним бісером дерев'яних різьблених виробів. Зокрема, сувенірів штибу різноманітних шкатулок, скринь і топірців, що виконувалися, насамперед, відомими гуцульськими майстрами. Однак досі в українському

мистецтвознавчому дискурсі точаться дискусії щодо правомірного використання означеного терміну, котрий потребує комплексного вивчення відповідно до різних галузей знань, в яких він вживається.

Аналіз досліджень і публікацій. Про пацьорки в українському дереворізьбленні спеціальних наукових досліджень не виявлено. Хоча спроби наукового осмислення згаданого номена починаються з «Словника української мови» Бориса Грінченка, де в третьому томі репринтного видання 1909 року, перевиданого Інститутом української мови НАН України 1996 року, приділено йому увагу. Тут, на С. 103 класик мовознавства, що вивчав словниковий запас нашого народу на межі кінця XIX – початку XX сторіч, включно із окремими говірками певних територій, навів наступні дефініції: 1) «пацьор», «пацьора» («пацьори») та її похідні «пацьорки», а також 2) «пацірки», пацьюрки». Під першими блоком понять він розумів намистину, намисто, під другим – мальву (близьку до переносного поняття «писана квіточка») [3, с. 103].

Натомість на с. 152 цього ж тому під словом «писаний» автор дає шість визначень: 1) власне писаний, 2) мальований, 3) прикрашений різьбленням, орнаментами, візерунками по дереву, металу, кістці; 4) розшитий, прикрашений вишивкою (до прикладу наводить рукава); додатково вказує, що для тканини це 5) прикрашений кольоровими смужками різновид (приміром, «писана рядовина»);

б) писана трава (стрічкова трава). Цебто п'ять із шести тлумачень терміну Б. Грінченком стосуються декорування, орнаментатії, прикрашання певних мистецьких творів з різних матеріалів кольоровими розписами, а також різьбленням, вишивкою чи тканими візерунками-смушками [3, с. 152]. Колись, до речі, в українському гаптуванні від епохи бароко під «травками» розумілися власне флоральні візерунки, розташовані на тлі, яке називалося «землею». Цебто за вказаними тлумаченнями розуміється сакралізація окреслених мотивів.

Про «писані пацьорки» в сенсі венеційських намистин та намист з ансамблів народних строїв України неодноразово писала дослідниця вітчизняного скла і фарфору О. Школьна. Зокрема, у науковій розвідці «Сатинові та карнавальні намиста як сучасні вінтажні прикраси (Київ, 2024) [10, с. 64–70]. Тут авторка приділила увагу різновидам скляної біжутерії Богемії від кінця XIX до кінця XX сторіччя, спираючись на продукцію історичних центрів у Яблонці (Габлонці) та Железному Броді та розкрила специфіку їх використання в українському костюмі поруч із венеційками [12; 11].

З-поміж праць, присвячених лускавкам, як намистинам з дутого скла, та гірляндам колекційних скляних різдвяних прикрас варто назвати розвідку співавторів С. Пивоварова та Є. Спіріна під назвою «Бабель» [13] та статтю М. Лук'янової «Історія іграшок: українська ялинкова прикраса від XIX століття до сьогодення», видану 2024 р. на платформі VOGUE. Остання вказана дослідниця розглядала не лише вжиток окремих намистин чи кульок зі скла, а цілі ансамблі різдвяних «Вертепів», у яких від 2000-х років вітчизняні виробництва ялинкових прикрас з дутих елементів (техніка лускавок) створювали традиційні образи Кози, Янгола, Чорта, Смерті, Царя тощо [6]. Однак вище наведені автори не приділяли увагу застосуванню терміну «пацьорки» у вітчизняному дереворізьбленні.

Так, вже вчений-етнограф і митець кінця XIX – початку XX сторіччя Амвросій Ждаха замальовував проекти інтер'єрів в «українському стилі», взоруючись на «закопанський (закопанський) стиль» прикордонних із

Гуцульщиною територій Польщі, де акцент від 1892 року архітектором Станіславом Віткевичем робився на меблях, виконаних «в етнічному стилі», прикрашених візерунками з ажурного різьблення. Пізніше А. Ждаха вводив такі елементи не лише в свої «проекти» меблів і цілих інтер'єрів, а й у першу програму з Історії українського мистецтва, яку викладав в Одесі, про що писав Євген Шишигін [9, с. 50–51].

Однак, за даними Є. Антоновича, витоки виконання різьблених виробів слід шукати в творчості Марка Мегединюка від 1880-х рр., який першим увів застосування бісеру для інкрустації виробів художньої різьби, прикрашених геометричним орнаментом (тарелів, барил, свічників, скринь, меблів, топірців, келихів, цимбал) [1, с. 67–68]. Хоча про школу гуцульських майстрів дереворізьблення писали ще Б. Бутник-Сіверський [2, с. 1–224] та Я. Запаско [5, с. 1–192] у 1960-х рр.

Від часів незалежності до інкрустації в різьбі по дереву звернувся тандем науковця Б. Тимківа і майстра мистецької різьби К. Каваса (Львів, 1996). У праці «Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 1. Мозаїка. Випалювання. Розпис» вони деталізували інформацію про поширення вжитку скляних бісерінок у різноманітних виробках гуцульських майстрів [8, с. 1–144]. Безпосередньо «писаним» малюнкам по дереву у 2000-х приділила увагу Л. Орел в публікації «Мальоване дерево. Наївний живопис українського села» (Київ, 2003) [7, с. 1–131].

Деякі практичні аспекти введення поняття пацьорки в розділ інкрустації різьби наявні в навчальному посібнику О. Гулей «Деко-ративно-прикладне мистецтво», виданому в Сумах 2010 р. [4, с. 101–113].

Виклад основного тексту дослідження. Історія різьблених прикрас Гуцульщини веде свій родовід від Марка Мегединюка, мати якого походила з Брустурів, а батько з Річки. Наприкінці XIX століття цей майстер, що навчився також мосяжництву від брустурівського майстра Никора Дутчака, зорганізував у рідному селі Річка виробництво топірців, які почав робити ще у підлітковому віці, а також палиць, келихів, перстнів, скринь, тарелів, меблів, цимбал [8, с. 1–144].

За матеріалами різних музейних збірок України відомо, що останній різновид музичних виробів ще 1887 р. він демонстрував, прикрашений «пацьорками» й мідним дротом на Рільничо-промисловій виставці у Кракові, за що отримав бронзову нагороду (медаль). Вочевидь, майстер надихався місцевими традиціями гуцульського дереворізьблення, етнографізмом «закоп'янського стилю», культурою «писаних пацьорок» Італії, оскільки відвідував окрім львівських і паризьких виставок і Рим [1, с. 67–68]; [4, с. 101–113] (рис. 1). Надалі він працював в Косові та Вишніці (остання тоді мала назву с. Москалівка, нині Чернівецької області), де навчав молодь.



Рис. 1. Мегединюк М. (1842–1912). Скринька з інкрустацією бісером і металом. Кін. XIX ст. Фото з сайту: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%8E%D0%BA_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

Марко Мегединюк (1842 р.н.) розвивав свою творчість, спостерігаючи за працею майстрів старшого покоління. Зокрема, Юрія Шкрібляка (1822 р. н.) з села Яворів, тепер Косівського району Івано-Франківської області, що ще від 1872 р. виставляв свої твори в італійському Трієсті. Сини останнього,

Василь, Микола, Федір, були молодшими сучасниками Марка Мегединюка та також активно розвивали мистецтво інкрустації творів дереворізьблення з геометричними орнаментами.

Особливо багато Василь Шкрібляк привніс в художню різьбу, якої спочатку вчився у батька. Зокрема, вставки з перламутру, кістки й рогу, які приклеював до виробів, що нині відомі за збірками Києва, Львова, Івано-Франківська, Коломиї, Косова тощо [5, с. 1–192]. Знаним майстром наступного покоління був Федір Миколайович Шкрібляк, онук Юрія Шкрібляка, у творчості якого інкрустація пацьорками набула досконалої філігранності (рис. 2а і 2б).



Рис. 2а, 2б. Шкрібляк Федір Миколайович (1893–1960), онук Юрія Шкрібляка. Різьблені твори з інкрустацією пацьорками. Середина XX сторіччя. 2а. Музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського. Фото з сайтів: https://ukrpohliad.org/wp-content/uploads/2023/01/01_10_SHkriblyak-02.jpg; https://ukrpohliad.org/wp-content/uploads/2023/01/01_10_SHkriblyak-03.jpg

На хвилі інновацій у цьому виді мистецтва із введенням металевих елементів для інкрустації кшталту ціток – цебто цвяшків і штифтів виник так званий напрям «жироване», доповнене синами Юрія Шкрібляка мосяжними бляхами й декоративними вставками. Надалі цю традицію розвивала династія Юрій й Семена Корпанюків, родичів Шкрібляків. Останні вказані майстри окрім вище перелічених елементів вводили до інкрустації по дереву в ансамблі своїх коновок, мисок, цебер тощо ще й кручений дріт (так звана «крученка») [2, с. 1–224].

Врешті нащадки всіх перелічених майстрів та їх односельці й досі виконують вироби

з художнього дерева, прикрашені бісером, мосяжними елементами з металу, інкрустуючи їх також перламутром, кісткою, рогом. Але нині всі ці прикраси часто усукупнюють загальною назвою «пацьорки», під якими розуміють всі перелічені елементи декорування художнього різьблення по дереву Галичини й оточуючих регіонів.

Висновки. Отже, під «пацьорками» (термін вперше розтлумачив у своєму «Словнику української мови» Б. Грінченко) у дереворізьбленні Гуцульщини та прилеглих до неї областей України (Покуття, Буковини) нині розуміють прикрашання різноманітних виробів (тарелів, шкатулок, свічників, хрестів, каламарів, топірців, барилець, келихів, цимбал тощо) інкрустацією зі скляним бісером, перламутром, шматочками кістки, рогу, мосяжними елементами штибу цвяшків, штифтів, блях, пластинок (так зване «жироване») та крученим дротом («крученка»).

Удосконалення різних типів гуцульської різьби та введення елементів інкрустації пацьорками прийнято пов'язувати із Марком Мегединюком, що, водночас, був різьбярем та мосяжником (останньому мистецтву вчився з підліткового віку в сусідньому від села Річки селі Брустури, звідки походила його матір, у Никора Дутчака). Марко Мегединюк, представляв вироби краю на виставках у Львові та Кракові, де надихався елементами

закоп'янського стилю, та у Франції, відвідував й Італію, звідки могло прийти його захоплення «писаними пацьорками» (венеційками) та бісером.

Продовжили його ноу-хау в гуцульській інкрустації представники родини Шкрібляків, що стали беззаперечними класиками своєї справи. Батько Юрій, що на 20 років був старший за Марка Мегединюка, і брав участь у виставках в італійському Трієсті, навчав різьби по дереву з геометричною орнаментациєю своїх синів Василя, Миколу, Федора. Перший із них з с. Яворів на сучасній Івано-Франківщині також увів низку нових прийомів до інкрустації по дереву. Зокрема, саме із ним пов'язують вставки з перламутру, кістки й рогу у виставкових творах Шкрібляків, що як і в Мегединюка, займали призові місця на низці виставок Європи, насамперед в Австро-Угорщині та Польщі. Із цією родиною пов'язують «жироване», а з родиною їхніх родичів Юрія й Семена Корпанюків з цього ж села введення інкрустації крученим дротом (так звана «крученка»).

Поступово на початок ХХІ сторіччя всі види інкрустації творів дереворізьблення Гуцульщини та прилеглих районів прийнято називати «пацьорками». При цьому під «писаними пацьорками», як і раніше розуміють саме венеційку, тобто намистини з додатковим декором.

Література:

1. Антонович С.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів : Світ, 1999. С. 67–68.
2. Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво. Київ : Мистецтво, 1966. 224 с.
3. Грінченко Борис. Словарь української мови. Том III: О - П. Київ, 1909. Репринт: Національна академія наук України; Інститут української мови. Київ : Наукова думка, 1996. С. 103, 152.
4. Гулей О.В. Декоративно-прикладне мистецтво: навч. посібник / Міністерство освіти і науки України; Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка. Суми : Видавництво Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. С. 101–113.
5. Запаско Я. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. Львів : ЛУ, 1969. 192 с.
6. Лук'янова Марина. Історія іграшок: українська ялинкова прикраса від ХІХ століття до сьогодення. 2024 р. VOGUE. URL: <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/istoriya-igrashok-ukrajinska-yalinkova-prikrasa-vid-hih-stolittya-do-sogodennya-57872.html> (дата звернення: 13.12.2024 р.).
7. Орел Л. Мальоване дерево. Наївний живопис українського села. Київ : Родовід, 2003. 231 с.
8. Тимків Б.М., Кавас К.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 1. Мозаїка. Випалювання. Розпис за науковою редакцією доц. Б. М. Тимківа. Підручник. Львів : Світ, 1996. 144 с.
9. Шишигін Є. Взаємодія мистецтва та науки у творчості Амвросія Ждахи. *XLVIII International scientific and practical conference «Interaction of Art and Science: Creative Approaches in Research»* (November 20-22, 2024). Geneva, Switzerland. International Scientific Unity, 2024. P. 50–52.

10. Школьна О. Сатинові та карнавальні вінтажні намиста. Етнокультурні традиції в образотворчому мистецтві та дизайні України: зб. мат-лів Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 2024. С. 64–70.
11. Český ráj. URL: <http://m-old.cesky-raj.info/ru/kultura/kamny-y-juvelyrnye-ukrasheniya-v-cheshskom-rae/tradycyy-stekolnogo-proyzvodstva-v-cheshskom-rae.html> (дата звернення: 17.04.2024).
12. Gablonz. URL: <https://british-kotik.livejournal.com/56027.html> (дата звернення: 17.04.2024).
13. Pyvovarov Serhii, Spirin Evhen. Babel. URL: <https://babel.ua/ru/texts/74831-vatnyy-yakut-kartonnyy-ded-moroz-krolik-na-prishchepke-propaganda-kosmosa-i-kukuruzy-istoriya-sovetskih-elochnyh-igrushek-i-ukrasheniya-ochen-mnogo-foto> (дата звернення: 06.12.2024).

References:

1. Antonovych, S.A., Zakharchuk-Chuhai R. V., & Stankevych M. Ye. (1999). *Dekoratyvno-prykladne mystetstvo [Decorative and applied arts]*. Lviv: Svit. P. 67–68 [in Ukrainian].
2. Butnyk-Siverskyi, B. (1966). *Ukrainske radianske narodne mystetstvo [Ukrainian Soviet folk art]*. Kyiv: Mystetstvo. 224 p. [in Ukrainian].
3. Hrinchenko Borys. (1996). *Slovar ukrainskoi movy. Tom III: O – P*. Kyiv, 1909. Reprint: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy; Instytut ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language. Volume III: O – P. Kyiv, 1909. Reprint: National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. P. 103, 152 [in Ukrainian].
4. Hulei, O.V. (2010). *Dekoratyvno-prykladne mystetstvo: navch. posibnyk / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Sumskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. A. S. Makarenka [Decorative and applied arts: a textbook / Ministry of Education and Science of Ukraine; Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko]*. Sumy: Vydavnytstvo Sum DPU im. A. S. Makarenka [Publishing House of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko]. P. 101–113 [in Ukrainian].
5. Zapasko, Ya. (1969). *Narysy z istorii ukrainskoho dekorativno-prykladnoho mystetstva [Essays on the history of Ukrainian decorative and applied arts]*. Lviv: LU. 192 p. [in Ukrainian].
6. Lukianova, Maryna (2024). *Istoriia ihrashok: ukrainska yalynkova prykrasa vid XIX stolittia do sohodennia [History of toys: Ukrainian Christmas tree decorations from the 19th century to the present]*. VOGUE. Retrieved from: <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/istoriya-igrashok-ukrajinska-yalynkova-prikrasa-vid-hih-stolittya-do-sogodennya-57872.html> (date of application: 13.12.2024 r.) [in Ukrainian].
7. Orel, L. (2003). *Malovane derevo. Naivnyi zhyvopys ukrainskoho sela [Painted tree. Naive painting of a Ukrainian village]*. Kyiv: Rodovid. 231 p. [in Ukrainian].
8. Tymkiv, B.M., & Kavas, K. M. (1996). *Vyhotovlennia khudozhnikh vyrobiv z dereva. Ch. 1. Mozaika. Vypaliuvannia. Rozpys / za naukovoiu redaktsiieiu dots. B. M. Tymkiva. Pidruchnyk [Making artistic products from wood. Part 1. Mosaic. Firing. Painting / edited by Assoc. Prof. B. M. Tymkiv. Textbook]*. Lviv: Svit. 144 p. [in Ukrainian].
9. Shyshyhin, Ye. (2024). *Vzaiemodiia mystetstva ta nauky u tvorchosti Amvrozii Zhdakhy [The interaction of art and science in the work of Amvrosy Zhdakha]*. XLVIII International scientific and practical conference «Interaction of Art and Science: Creative Approaches in Research» (November 20-22, 2024). Geneva, Switzerland. International Scientific Unity. P. 50–52 [in Ukrainian].
10. Shkolna, O. (2024). *Satynovi ta karnavalni vintazhni namysta. Etnokulturni tradytsii v obrazotvorchomu mystetstvi ta dyzaini Ukrainy: zb. mat-liv vseukrainskoi naukovoi konferentsii [Satin and carnival vintage beads conf. Ethnocultural traditions in the fine arts and design of Ukraine: collection of materials of the All-Ukrainian scientific conference]*. Kyiv, Pp. 64–70 [in Ukrainian].
11. Český ráj (2024). Retrieved from: <http://m-old.cesky-raj.info/ru/kultura/kamny-y-juvelyrnye-ukrasheniya-v-cheshskom-rae/tradycyy-stekolnogo-proyzvodstva-v-cheshskom-rae.html> (date of application: 17.04.2024) [in Czech].
12. Gablonz (2024). Retrieved from: <https://british-kotik.livejournal.com/56027.html> (date of application: 17.04.2024).
13. Pyvovarov Serhii, Yevhen Spirin. Babel (2024) [Babel]. Retrieved from: <https://babel.ua/ru/texts/74831-vatnyy-yakut-kartonnyy-ded-moroz-krolik-na-prishchepke-propaganda-kosmosa-i-kukuruzy-istoriya-sovetskih-elochnyh-igrushek-i-ukrasheniya-ochen-mnogo-foto> (date of application: 06.12.2024) [in Ukrainian].